

БОЯН НИЧЕВ

ИДЕЕН СВЯТ И ХУДОЖЕСТВЕН СТИЛ В ПОЕЗИЯТА НА ВАПЦАРОВ

Поезията на Вапцаров е навлязла отдавна в живота ни, станала е неделима част от духовния свят на нашия съвременник. И то не само у нас. Петнадесет години как Вапцаровата песен обикаля света и през това време нейният създател се нареди между най-големите поети на нашата съвременност. Вапцаровата поезия днес е национална гордост за нашата литература. Тя разнесе по цял свят поетичния глас на нашия народ, задушевния, задъхан и същевременно мъжествено-твърд глас на нашата работническа класа, вчепкала се в предсмъртен двубой със стария умиращ свят.

В какво се състои силата на Вапцаровата поезия? Стара истина е, че толкоз по-трайно място ще си осигури в бъдещето всеки художник, колкото по-дълбоко съумее да проникне в своята съвременност, толкова по-голяма дълговечност пред потомците ще си извоюва оня поет, който успее с пълни шепи да загребе в душата на своя съвременник. А всяка епоха си има свои проблеми и всяка поезия решава проблемите на своята епоха.

Силата на Вапцаровата поезия, тайната на нейното обаяние е преди всичко в обстоятелството, че авторът на „Моторни песни“ можа да улови облика на своето време, съумя да предаде по неповторим начин духа на своята епоха. Само в контекста на времето може да се разбере цялата сила и значение на Вапцаровата поезия. Защото от духа на епохата поетът взе онова съдържание, което го издигна върху гребена на неговата съвременност и същевременно го направи велик съвременник на бъдещето. А годините, в които живя Вапцаров, бяха драматична, преломна епоха, в чиято мрачна атмосфера се преплитаха мирисът на барутен дим и уханието на трепетна предпролет. Никой не е нарисувал нейния образ по-добре от самия поет:

Епоха на дива жестокост,
препускаща лудо напред.
Кипяща, стоманна епоха
пред прага на новия свет.

Старият свят агонизираше и „хапеше“ жестоко в предсмъртния си бяс. А бесът на неговата агония се наричаше фашизъм. Последна уродлива рожба на капитализма, фашизмът щеше да повлече в гроба и своя родител. Историята се готвеше за гигантски скок и само силите на народа можеха да смъкнат от гърба на човечеството черния призрак на

мракобесието. Епохата бе обявила мобилизация на борческата енергия и революционната мощ на народните маси. Дълбоко в подмолите на прогнилия стар свят бучаха с подземен тътен водите на народното негодуване. Идваше деветата вълна на революцията. . .

От гълбините на тая епоха израсна и Вапцаровият лиричен герой с цялото богатство на своя идейно-емоционален свят. А лиричен герой в поезията на Вапцаров е работникът-пролетарий, боецът-комунист, който знае своето място в живота и носи „гордото знаме на всички без покрив и хляб“. Тоя герой Вапцаров прие като високо творческо достижение, като драгоценно поетическо наследство от нашата революционно-пролетарска поезия — от певеца на „Йохан“ и „Карл Либкнехт“ и от неговите приемници — пролетарските поети от тридесетте години. Сега времето бе уплътнило тоя образ, беше разкрило цялото човешко многообразие на неговия духовен облик, придало бе историческа конкретност на мечтите му. Вапцаровият лиричен герой-комунист можеше вече да прозира конкретните белези на своето бъдещо свободно битие и не само да мечтае, но и да се вживява в него, така както се вживява само в една мечта, която утре ще стане действителност. Това придаваше ярка конкретност на неговия социален идеал и неудържима ударна сила на борбата му. Патосът на тая борба, нейната несломима вяра дишат с пълни гърди в поезията на Вапцаров. Но Вапцаровият лиричен герой отразява своеобразието на епохата в нейната широка мащабност, в цялото ѝ социално богатство и пълнота. Поразително строен като художествен образ, Вапцаровият лиричен герой е сложен по своя психологически строй и богат по социално съдържание. Той носи и отразява един основен процес на своята епоха в цялата му общественно-политическа значимост и психологическа глъбина — масовото олевяване на народните трудови маси, сливането им с истината на партията и с нейната борба. Затова Вапцаровият лиричен герой е жив и динамичен образ — това е комунистът и движещият се в своето развитие към него обикновен трудов човек от народа; това е безименият работник, който си ляга вечер съсипан от труд, това е героят от „Песен за човека“, който попаднал на хора и станал човек; това са хилядите неизвестни хора от фабрики и канцеларии. . .

Като герои от епична летопис може да се изредят персонификациите на Вапцаровия лиричен герой. Защото цялата наша действителност от времето на Вапцаров беше такава, че увеличаше народните маси в борба за техните конкретно-исторически класови интереси. А това събуждаше най-хубавите им човешки качества, техните творчески сили, революционната им енергия, ония прекрасни черти, каквито хората от народа винаги са криели в себе си, и правеше от тях хора. Тоя процес на класово осъзнаване и борческо израстване на обикновените трудови хора от народа се извършваше при активното въздействие на партията върху тяхното съзнание. Освободила се към средата на тридесетте години от левосектантския уклон, по това време партията бе насочила изцяло вниманието си към народните маси. В тях тя търсеше масовата опора и народната основа на своята борба. От тях и Вапцаров потърси и взе някои от основните черти на своя лиричен герой. В тяхно лице той виждаше героя на своето време, в техните душевни вълнения съзираше динамиката на епохата, чрез тях той чувствуваше, че живее многоликата съдба на народа. Не случайно тяхната сурова участ той свързва със съдбата на родината, изстрадана в не един от неговите стихове. Комунистът-борец и движещият се в своето развитие към него

„прекрасно“, с което завършва стихотворението, е хвърлено предизвикателно в лицето на хайлайфната дама не само като отрицание на нейния мизантропичен снобизъм, но и като естетическа оценка, като идейна позиция, като творческа платформа. Защото Вапцаров не само пресъздаде художествено чертите на своя лиричен герой; той и теоретически осъзна и осмисли необходимостта от неговото поетично възсъздаване като естетически императив на епохата. „В повечето случаи — писа той в статията си „За творчеството на най-младите“ — нашите герои са или съвсем бели, или съвсем черни. Мургави герои у нас съвсем рядко се срещат“ („Литературен критик“, бр. 8 от 12. III. 1941 г.). И тоя повик за „мургави герои“, насочен преди всичко срещу опростителството на схематизма, отразява между другото и ясното съзнание на поета за необходимостта от пресъздаване образа на обикновения, растящ в неволите на тежкото си социално битие и приближаващ се в своето развитие към партията обикновен трудов човек от народа. Така че, като поетично постижение и като естетическа платформа, като художествена реализация и като осъзната естетическа необходимост на епохата Вапцаровият лиричен герой с цялата си сложност и многообразие е откритие и завоевание на своя създател — първото и най-значително творческо завоевание на поета, което до голяма степен определи и другите особености на неговата поезия. Защото своеобразието на лиричния герой на Вапцаров обуславя такива особености на неговата поезия, като стилното богатство на стиха и психологическата дълбочина на лиризма му.

Вапцаров извърши дълбок психологически пробив в душата на своя съвременник и откри пред нашата поезия пределите на един нов идейно-емоционален свят.

Смирненски и Гео Милев представиха масите в самата борба, в открита и явна схватка със силите на стария свят. В огромните мащаби на революционния устрем, прелял по улиците и площадите, отделната личност се губи, изчезва, разтворена в огнената лава на революционната вълна. Дошли по различен път до революцията, единиците се сливат в тълпите

и подвигът им е безлик
както млечният път, разпилян в небесата

Вапцаров пък отрази масите в тяхното движение към революцията. Той живя в години на дива фашистка диктатура, когато двубоят между двата свята не кипеше по стъгдите на големия град. Затова пък той се бе научил да вижда неговите драматични превъплъщения в ежедневието на живота и в душата на човека. Борбата бе скрита, подполна и затова фронтът ѝ бе неизмерно широк, той минаваше през сърцата и душите на хората. И именно там Вапцаров трябваше да го търси. За него борбата често бе борба вътре в самия човек и за самия човек. Това придаваше особена психологическа дълбочина на неговия лиричен герой.

Решил в естетически план чрез лиричния герой на поезията си основния въпрос на своята епоха, Вапцаров постави и реши заедно с това и цял комплекс сложни творчески въпроси. Стремехът на поета да слее дълбоко интимното, човешкото със значителното, монументалното, исторически значимото сложи своя отпечатък върху целия облик на поезията му. Вапцаров успява да даде историята „очовечена“, пречупена през съдбата на хората. По забележителен начин в поезията му са съчетани дълбокият социален смисъл на епохата и личният трагизъм на

героите ѝ. В богатия и многоцветен спектър на жизнения драматизъм той знае винаги да намери най-човешкия нюанс, да види простата човешка драма, умее да превърне социалните колизии във вълнуващи човешки съдби и душевни движения. Ето например испанското „Писмо“ на поета. То носи драмата на една обикновена испанска жена. Емоционалната амплитуда на стиха варира от непреодолимото чувство на дълбока лична скръб до спокойната и трезва размисъл за съдбата на хората и смисъла на тяхната борба. И в тая твърде широка рамка от чувства, настроения и размисли образът на героинята постепенно прераства в съдба за цял един народ. Едва ли има по-трудна творческа задача от тая, пред която Вапцаров се е изправил в „Писмо“. Поетът е успял да намери решението на една лична драма в дълбочината на нейния обществен план — героинята е разбрала смисъла на борбата, оправдала е постъпката на своя любим, прозряла е нещо от красотата на неговата жертва, почувствувала е оптимизма на своята трагедия. Или с други думи, извървяла е в самия разгар на личната си драма оня напрегнат път на духовно развитие и идейно израстване, който е така характерен за героя на епохата. При това нейната лична участ не е загубила своята човешка дълбочина, нито образа ѝ лиричната си конкретност. Защото Вапцаров умее да хване на фона на бурните социални движения на епохата в тънък психологически детайл най-деликатните и дълбоки драматични вълнения на своя герой.

Но пред стария мълчи! —
Тази скръб ще го разнищи.
Скрито нейде поплачи
и не казвай нищо, нищо. . .

Ако някак разбере,
ако някак той усети,
ти кажи, че сме добре
и очакваме детето.

Ти кажи му: „Долорес
детски приказки се учи.
И те питат с Фернандес
внук ли искаш или внучка.“

С каква властна настойчивост се връща тук поетическата мисъл към личната участ на героинята, притегляна непреодолимо от човешката дълбочина на трагедията ѝ. И колко трагизъм загатва тая обикновена благонамерена лъжа, която двете жени кроят на нещастния старец; каква човешка дълбочина, какви тънки емоционални нюанси внася изпуснатият сякаш между другото намек за очакваното дете — сякаш границите на трагедията се преместват изведнъж дълбоко в най-интимните кътчета на човешката душевност, сякаш целият вътрешен свят на човека без остатък се превръща в арена на разиграващата се социална буря и не остава кътче от човешката душа незасегнато от драмата на епохата, неотдадено на трагизма ѝ.

Трагичното като естетическа категория, която сплита в здрав възел личния и обществен план на човешкото битие, заема особено място във Вапцаровата поезия. Вапцаров познава оптимистичната трагедия на революционера-комунист. Една от най-ярките форми, в които се проявява своеобразието на трагичното у него, е патосът на подвига-саможертва. Той е пронизал цялата му поезия, сам просмукан от бодрия ѝ оптимистичен тон. Защото Вапцаровата поезия дори в неговите предсмъртни

стихове не е „лебедова песен“, а възторжен, макар и сподавен вик на ония, които, отивайки на смърт, поздравяват живота. Затова в патоса на Вапцаровия подвиг-саможертва, в предчувствието на близката неминуема гибел, в страстния, искрен и непосредно изявен копнеж по нея няма нито псевдогероична поза, нито литературен жест. На преден план изниква широката перспектива на борбата и патосът на нейната победа. Гибелта на героя е само едно звено от веригата на безкрайната човешка драма. Безсмъртна е само връзката му с народа. Чувството за изпълнен дълг, възторгът от предстоящата победа поглъщат цялата трагичност на гибелната жертва. В поезията на Вапцаров подвигът-жертва не е възвеличен героико-патетично, а е опоектизиран с чудна лирична нежност. Тая нежност живее например в образа на малката пеперудка от „Писмо“ (Ти помниш ли морето и машините. . . .), която в стремежа си към светлина ще опърли най-подир криле. Колко често е използван този образ-символ от най-различни трагични аспекти в поезията на символисти и декаденти и какво забележително, ново поетическо звучение придобива той в песента на Вапцаров, в общия лиричен контекст на стихотворението на фона на така просто изказаната груба житейска истина: „Защото все пак знам, ще се умира.“ Вапцаров съедини в тия няколко стиха по забележителен начин грубата правда на живота и поезията на подвига-саможертва.

Умението на поета да сплете прозата на житейското ежедневие с красотата на тънкото поетично виждане, битовия детайл с дълбокото обобщение, топлата лирична интонация с ударно декларативна фраза, е една от най-характерните отличителни черти на Вапцаровия поетичен стил, на неговото дълбоко и оригинално виждане на света. Защото в центъра на Вапцаровия идейно-емоционален свят стои човекът — герой на епохата и следвайки динамиката на неговото вътрешно развитие, поетът се стреми да улови облика на времето си, да попълни онова, което вътре зад контурите на епохата, начертани от историята, остава празно. Затова дори когато историческият обхват на поетическата тема е много широк, дори когато търси обобщения в дълбочината на историята, Вапцаров умее да разтвори, да потопи исторически монументалното в лиризма на обикновената човешка съдба, да го даде изразено чрез конкретно емоционално движение. Съдбата на три революционни поколения е оживил поетът в стихотворението „Майка“, показвайки как кървавата диря на историята минава през майчиното сърце; чрез обикновената човешка драма на майката той е дал лиричен синтез на цели исторически периоди от неспокойния борчески живот на народа.

„Очовечаването“ на историята чрез съдбата на човека, пластичността на рисуњка, силата на художествения образ, широтата на обобщението са намерили най-ярка реализация в „История“. Мълчаливи и навъсени се изправят сякаш пред теб безименните герои на епохата и оживяват с всичката художествена внушителност, с която може да живее един лиричен образ:

Ний бяхме селяни, които
миришеха на лук и вкиснало,
и под мустаците увиснали
живота псувахме сърдито.

Образът тук е внушен само с три щрихи, но те носят художественото впечатление по линиите на три различни сетивни усещания и имаш

чувството, че не само чуваш гласа на героя на епохата, но и че ако протегнеш ръка, можеш с пръст да го докоснеш. И след тоя толкова земен образ идва пак голямото обобщение. Историята е одухотворена: тя е преситена от събития и кръв. И все пак образът ѝ не израства до необятните контури и титаничен символ, защото това би било съвсем чуждо за Вапцаровия поетичен стил. Големите контури на епохата са разтворени в най-съкровената интимност на човешките съдби и чрез тях поетът се стреми да ги обхване. На преден план излиза пак човешката участ:

По синурите сме се раждали,
на завет някъде до тръните,
а майките лежали влажни
и гризли сухите си бърни.

Като мухи сме мрели есен,
жените вили по задушница,
изкарвали плача на песен
но само бурена ги слушал.

Мъката на десетки поколения е събрала тая картина, за да я превърне в трагична епопея на един народ. По пластичност на изображението, по сила на обобщението тоя образ се издига до най-високите образци в нашата литература. Това е художествен синтез на съдбата на народа, равен на едни от най-ярките образи на народната мъка от гениални произведения, като „Хаджи Димитър“, „На нивата“, „Градушка“.

По такъв начин в поезията на Вапцаров са обединени драматичните движения на човешката душа с епичната широта на епохата. Такова преплитане на различни жанрови планове и сливане на противоречиви естетически категории е възможно само в голямото изкуство, където животът се е отлял в цялото си пълнокръвие и многоликост. Така че Вапцаров не само обогати тематично и идейно нашата поезия, но и естетически разшири кръга на възможностите ѝ: той намери в епохата си нови пропорции и съчетания между епично и драматично, между исторически монументалното и битово-психологичното, между идеала и насъщното, между трагичното и оптимистичното. Мярата на тия пропорции, взети от епохата, дава своеобразието на поезията му.

Тоя така самобитен и в основата си новаторски идейно-емоционален свят можа да се издигне до висотите на голямото изкуство, защото намери своя оригинална стилна отличителност, защото успя да си създаде своя поетическа интонация и стил. И в идейния свят и в стилните форми на Вапцаровата поезия в различна степен и по различен начин се оглежда духът на епохата, намира израз необходимостта да се създаде поезия от даден тип с определен емоционален строй и естетическо своеобразие.

Трясъкът на машини, шумът на пропелери, експлозията на бензинни пари в сърцата на моторите, цялата тая шумна гама от тонове на модерния град и съвременния прогрес вплете нови нотки във Вапцаровия стих, предаде му непознати досега за нашата поезия лирични интонации, ярко го разграничи от предшественици и съвременници. Във Вапцаровия стих диша с пълни гърди романтиката на съвременния технически прогрес и техническият пейзаж на епохата е естествен колорит на оная вълнуваща атмосфера, сред която пърхат с широк размах крилата на неговата вяра. И сред тая атмосфера поетът съумя да види и покаже със забележителна сила и правдивост сложната връзка между човека и

машината, между съвременната техника и борбата на хората за хляб и свобода. А това бе един от най-важните и на зрели творчески проблеми на епохата, зад чиято костелива черупка трудно можеше да проникне старата поезия. За индивидуалистичните школи и школички, заровили се в затворения свят на своя герой-самотник, тоя въпрос изобщо не съществуваше. Те нито можеха, нито искаха да видят, че като велик творец на блага и като масов убиец в съвременната война машината свързва човешките съдби и в живота, и в смъртта, че тя навлиза в битието на хората и като рушител на стария свят, и като душител на човешката свобода. Други пък виждаха само едната страна на въпроса, без да са в състояние да проумеят, че техниката става едното или другото само в ръцете на човека, че може да прояви различните страни на своята природа само при определени обществени условия, при даден социален строй. Това бяха някои дребнобуржоазни интелектуалци, които, почувствуваха могъщия полъх на новото време, незнаейки как да отговорят на неговите творчески изисквания, надигнаха глас на протест срещу техниката като душител на поезията и убиец на романтиката в живота. Особено се усложняваше този въпрос по време на Втората световна война, когато техниката показва цялата си унищожителна мощ. Ония, които не можеха да пробият със смутения си поглед димните завеси на военните пожарища и да прозрат зад тях бъдещето, уморени сред ужаса на войната, бяха готови да заклеймят техническия прогрес с клеймото на антихуманизма. Така че в края на тридесетте и началото на четиридесетте години всред самия разгар на войната в тоя въпрос се преплитаха най-парливите и болезнени търсения на епохата. Особено силно се вълнува по това време от тоя проблем нашата литературна младеж, която търси път за себе си и за поезията на епохата. През 1941 г. съвсем млад поет тогава, Радой Ралин пише стихотворение „Пресита“, в което изказва някои скептични мисли за ролята на техниката в живота. Страстно и поривисто отговаря на това стихотворение Цветан Спасов със стихотворна пародия и специална статия за реалната красота на бъдещето. В статията си почти с вапцаровски жар той утвърждава: „Но може би има чудна романтика в парашутния скок на жената, в буйната песен на трактора и в безумния стремеж към полюсите, стратосферата и луната. . . Това обаче, което е нашия романтичен свят, което ни изпълва с мечти и копнежи, е реалната красота на бъдещето. Там е изправен свободният човек — гордият господар на живота и неограничен творец на своето щастие“. („Заря“, 23. VIII. 1942 г.).

Отгласи от тая полемика на епохата се срещат и във Вапцаровата поезия, в стихотворения като „Романтика“, „Ще строим“ и др. Не случайно, рисувайки контрастната картина на епохата в „Ще строим“ поетът намери за необходимо определено да се разграничи от отрицателите на техниката:

Другари,
да бъдем на ясно —
не удрям клеймо
на прогреса
и знам прекр сно,
че не прогреса е, който души.
И ние не ще го рушим.

Защото Вапцаров не само постави в полемичен план тоя сложен проблем на епохата, но и му даде за пръв път в нашата поезия ярко творческо решение. Машината заема важно място в идейно-емоционалния свят на поета. Тук тя не е мъртва вещ и сляпа сила. Във Вапцаровата поезия машината е одухотворена, показана е в цялото ѝ сложно отношение към човешката съдба. Тя съществува чрез човека, оживява в неговите ръце. За Вапцаров машината е другар и враг на човека. В записките му от военно-морското училище във Варна са запазени някои бележки, които ярко документират психологическия процес на органическо, интимно срастване на машината с бъдещия поет, разгадал нейните тайни, разбрал мястото ѝ в живота: „Вие познавате ли шумът на машината — пише той. Не, това не е само шум, някък грубо е да се каже, че е шум. Тогава и аз така го наричах, но сега не си позволявам такива грубости. Защото това е душата на машината, това е нейния пулс, а ако тези сравнения ви се виждат много сантиментални, кажете тогава, че това е нейната диаграма. По-късно мене ми беше дори мъчно, когато кажеха: „Ето, пак се разклопа“. Не така, това е жестоко, както е жестоко да обвиниш един самоубиец в престъпление в неговите последни минути.

Сега аз вече не я мразя и за ония моменти, когато тя лукаво-предизвикателно ме поставяше лице срещу лице със загадката. Сега вече не я мразя, защото имаше моменти, които бяха препълнени с радост. . . Помня, как след като свършвах някоя работа, аз заставах до поправената част и чаках с трепет.

И аз не го правех от маниерност, о, не, тука имаше дълбоки психологически подбуди — в поправената част ме гледаше въплътената ми мисъл, вътре в клетките ѝ течеше моята кръв, в нея трептеше моя темперамент. И когато тя се задвижваше с прецизната акуратност на планетите, в мене бликваше възторгът на творчеството. Тогава аз я галех нежно, а в очите ми горяха искри, тогава аз я галех като моя любимка, а тя ме пръскаше със закачливо самодоволство със затопленото от знойната си плът масло. . .“

Почувствувал така дълбоко връзката си с машината, Вапцаров успя да покаже в нея и рушителя на стария свят, който удря „юмрук на времето в старата морда“ и „стоманеното чудовище — душител на синезлудия безброй от работници, които „сутрин задръстват с рубашки простора“. Защото въпросът за мястото на новата техника в духовния свят на съвременния човек и за ролята ѝ при формиране на неговата социална участ можеше да бъде решен само от поет на работническата класа, само от творец, съпричастил се до дъно в емоционалния свят на работника-пролетарий, познал и убийствената сила на машината, и нейната топла ласка. Решавайки тоя проблем, Вапцаров не само освежи нашата поезия с една нова ярка романтична струя, дошла от песента на моторите, но и спечели един от най-големите творчески конкурси на времето, поставени от самата епоха. В новаторското решение на тоя проблем, което и до днес продължава да вълнува редица писатели на Запад, е между другото коренът на международната известност и на световното признание на Вапцаровата поезия.

Една важна отличителна особеност на Вапцаровата поезия е разговорният, беседният характер на нейния стил. Вапцаров въведе разговорната интонация в нашата поезия. И то не само като частен художествен похват, а като цялостна стилно-интонационна система. Цели

негови стихотворения носят интонацията и лексическия облик на непосредната разговорна реч („Горки“, „Селска хроника“). Не случайно развълнуваната лирична мисъл на поета се излива във формата на диалог, разговор, писмо, дори доклад. Вапцаров пръв у нас откри и ползува максималните възможности на тоя стил. Той обогати нашата поезия с лирични интонации, взети от живата стихия на самия език. Ритъмът и поетичната багра на обикновената разговорна реч придава такава естественост, простота и непосредственост на неговия стих, сякаш той се ражда непринудено от живота, всекидневна човешка реч, извисила се до поезия под напора на емоционалния заряд, който носи в себе си. Сякаш лиричният герой на поета се саморазкрива, разказвайки с „думи прости“ за себе си и за живота на своите съвременници, а из словото му от само себе си избликва ритъмът на неспокоен стих.

Биха могли да се изредят редица други стилни особености и изрази средства, чрез които Вапцаровият идейно-емоционален свят се превръща в поезия. Но стилът на поета не е механически сбор от изрази средства, а неповторима цялост от най-характерните черти на поезията му, които носят и творческото своеобразие на художника и отпечатъка на неговото време. Така например не може да не направи впечатление, че Вапцаровата стилна система е изградена върху своеобразното преплитане на ярки контрасти. А тая особеност отразява не само своеобразието на творческия маниер на поета, начина, по който протича поетическата мисъл у него, но и стремежът му да хване колкото се може по-широко многообразието на живота, да улови сложната диалектика на човешката душа, да покаже своята разкъсана от противоречия съвременност. И в тоя си стремеж поетът мени различни стилни окраски, минава през различни лирически планове, в които от разни страни се открива светът на неговия лиричен герой. Като се почне от цялостното стихотворение и се свърши с интонационната фраза — най-малката поетическа единица — навсякъде могат да се открият следите на тоя вапцаровски маниер. И той е така органически свойствен на поетическия му почерк, че не бихме могли да си представим поезията му без него. Остри и резки са амплитудите, в които се движи неспокойната мисъл на поета. Затова пък толкоз по-широк е жизненият обхват на неговия поглед. Ето например стихотворението „Кино“. Цялото то е изградено върху две различни части, противопоставени интонационно и образно, за да подчертаят още повече поетическия замисъл на автора. И композиционно-интонационната граница между тях е раздиращият сякаш вик на протест и гняв, с който завършва първата част:

Един размазан Джон
целува страстно Грета.
По устните му
сладострастна лига. . .
С т и г а! . . .

С какво рядко чувство за мярка, за поетически темп и стилно единство е изградена тая част. Вапцаровската непреодолима ирония се прокрадва по протежението на целия контекст, реализирайки се чрез общата интонация на стихотворението и чрез рядко оригиналните образно-поетически находки в ярка, гневно разобличителна, страстна сатира. С непреодолима сила носи това изобличение втората част на стихотворението. Тя е построена в нова интонационна гама, разгъната е цялата върху остри, гневни въпроси, изстреляни сякаш от упор в лицето

на тоя пуст, охолен и враждебен свят, чийто естетически и жизнен идеал не отива по-далече от лигавата драмичка на Джоновци и Грети.

Когато идва по тематична линия, контрастът у Вапцаров е ярко изразен и леко податлив на стилизиран анализ. В такива случаи той носи пряко идейността на поета. Поетът е противопоставил света „изпечен развратник“ на оня живот „желан и нужен“, за който той е готов да направи всичко, показал е завода, който трупа пласт след пласт върху човешките души и същевременно учи хората да се борят, разкрил е контрастите на големия град —

В небето бетонни кумини —
в бордеите призрачен глад.

Затова пък толкова по-характерен като начин на поетическо мислене, като своеобразна форма за поетично възприемане на света е контрастът у Вапцаров, когато прониква в самата образна тъкан на стиха, преминавайки през целия емоционален строй на поезията му и определяйки до голяма степен общото ѝ звучение. Сякаш тръпката на гигантския двубой е пронизала целия идейно-емоционален свят на поета, разляла се е по всички фибри на неговото творческо същество, предала е своеобразен нерв на поезията му.

Ако в „Кино“ контрастът е раздрал стихотворението на две части, то в други случаи контрастните интонации и настроения така тясно се преплитат и взаимно проникват, че е трудно да бъдат разделени. Неотделимо се сливат и преливат едно в друго например настроенията на страстна, макар и неясна копнежност с чувството на тежка потиснатост в първата част на „Писмо“ (Ти помниш ли морето и машините).

Тук пейзажът е поел функцията на емоционално-образен контраст. И образно и емоционално той е противопоставен на предния пасаж, в който е предадено душевното състояние на лиричния герой, обхванат от потискащото чувство на още смътна и неясна, но страстна ненавист към стария свят. Както всеки вапцаровски психологически анализ и тоя пасаж е изпълнен с вътрешно движение и динамика; чувството не е предадено като статично душевно състояние, а е разкрито като процес, който поривисто и бурно овладява човешката душа. Затова и характерните за Вапцаров изреждания, върху които е изграден сложният психологически образ на вливащата се в сърцето омраза, са подредени в една неудържима възходяща градация. Нюансиран доста прецизно психологически, образът носи вплетена в самата си художествена тъкан сложната противоречивост на чувството: от една страна, състоянието на мрачна резигнация е потърсено по линията на абстрактното образно виждане (Тя сплиташе жестоката си мрежа на пустота и мрачна безнадеждност), от друга, заканата и омразата, които се раждат в това чувство и живеят тясно преплетени с него, са предадени почти със силата на конкретно витално усещане (Тя пъплеше в кръвта, тя виеше в закана). И като птица с пречупено в полета крило пада последната фраза, завършваща интонационно пасажа (А беше рано, беше много рано. . .). Затова с още по-голяма контрастна сила идва пастелната колоритност на следващата пейзажна картина:

А там
високо във небето,
чудно
трептяха пак на чайките крилата.
Небето пак блестеше
като слюда,

простора пак бе син и необятен,
на хоризонта пак полека-лека
се губеха платната

всяка вечер
и мачтите изчезваха далеко,
но ние бяхме ослепели вече.

Пейзажният рисунък или битовият детайл, предадени често с белетристична точност и пластичност, служат като контрастен фон на психологическото състояние, на душевното движение в лириката на Вапцаров.

Същата роля играе пейзажът и в „Завод“:

В залите плуцят каиши,
трансмисии скриптят
от всеки кът.

И става толкова задушно,
че да дишаш
не би могъл спокойно,
с пълна гръд.

А недалече пролетният ветър
люлее ниви, слънцето блести. . .
Дърветата опират

във небето,
а сенките —
в заводните стени.

Дошъл така внезапно и ярко контрастно, пейзажът тук дава неочаквана дълбочина на лиричното преживяване, ново пластично измерение на поетичния рисунък, прибавя една нова свежа багра в мрачния свят, оживен от поета.

Поради тая своеобразна контрастност на Вапцаровия лиричен рисунък всички пейзажни картини в неговия стих са вплетени здраво и плътно в поетически контекст, в който се поставят и решават в най-различен емоционален план сложни идейни и социални въпроси („Родина“). Така че общо взето във Вапцаровата поезия пейзажът има силно подчинена функционална роля. Рядко, само в най-ранните стихове на поета, той е прост израз на непосредно изблизнало настроение на несдържана виталност („Пролет“ — Гълъбите гукат. . .). Така слят и разтворен в общия лиричен контекст, подчинен на цялостната интонация на стихотворението Вапцаровият пейзаж сякаш не изпъква със своята релефна пластичност, въпреки че тя е ярко отличителна негова черта, която слага своя отпечатък върху общото звучение на вапцаровския стих. И тая дълбока синтетичност на Вапцаровия пейзаж, взет като органическа част на лиричната цялост, говори за огромното майсторство на поета, за умениято му не само да моделира лиричния образ, но и да подчини всичко в стихотворението на основния си замисъл, да остави върху него отпечатък на неповторима творческа цялост. Отделете обаче условно, само за миг най-хубавите лирични пейзажи в контекста на Вапцаровия стих и тяхната пластична релефност, класическата изваяност на образите ще изпъкне изведнъж със своя самостоятелна сила. Вапцаров остави в поезията ни прекрасни пейзажи, в които живее с неповторима сила красотата на родината.

Ти чувстваш дълбоко
сърцето на земната гръд

и виждаш как с скокове
раснат безбройни цветя.

Над [мойта] земя
напролет

лъчите
шуртят,
гърмят водспади
от слънце
над мойта
земя.

И сякаш за пръв път израства пред очите ти така познатият и близък до сърцето, окъпан от слънце роден пирински пейзаж. Всеки образ тук идва със силата и неочакваността на поетическото откритие. Защото образното внушение в случая е потърсено оттам, откъдето най-малко може да бъде очаквано — зрителните впечатления са предадени като звукови усещания (лъчите шуртят, водопади от слънце гърмят) и раздвижената природна картина живее с неповторима художествена яркост, свежест и пластичност.

Органическата синтетичност на Вапцаровия стих определя не само мястото на пейзажа в него, но и положението и общото звучение на поетическия детайл и образния рисунок във Вапцаровия лиричен контекст. Художествената образност у Вапцаров като живописно пластичен елемент на стила е влята по неповторим начин в поетичната цялост, вплетена е здраво в общата художествена тъкан на стиха. Образът у Вапцаров не се натрапва, не търси преднамерено окото на читателя, за да го порази със своите художествени качества, не се самопоказва, не стърчи извън поетическия контекст. С изключение на няколко случая, когато очевидно се касае до необработени или явно неудали се стихове, Вапцаровият образен рисунок, без да фрапира, оставя неповторим отпечатък върху общото художествено впечатление от стиха. Какво голямо значение за общата лирична интонация на стихотворението има например образа на ония големи, „мъчително-тъжни“ детски очи, които се мяркат сякаш между другото в началото на „Не бойте се, деца“; с каква точност е намерил поетът най-изразителния образ-детайл на робската мъка в ония „напукани бърни“ на негрите от „Епоха“; как тънко детайлизира поетичното настроение с неповторимата си пластичност оная неочаквано дошла картина от „Пролет в завода“, наситена с дъха на чернозем и „озвучена“ от стъпки на попукани нозе.

Тая дълбока синтетична слятост на Вапцаровия художествен рисунок с поетичната цялост, тая строга подчиненост на живописния елемент пред лиричната интонация е една от художествените тайни на Вапцаровата поезия, един от белезите на нейната творческа зрялост. И при първа среща с Вапцаровия стих, и след многогодишно общуване с него непосредното впечатление, което читателят носи в себе си, е не яркостта на образния рисунок, а силата и задушевноста на поетическата интонация, дълбочината на лиричното преживяване. Но това не значи, че Вапцаров е повече поет, отколкото живописец, защото у него има образи с ярка и неповторима поетическа пластичност, на която би могъл да завиди и най-големият майстор на реалистичния рисунок. Това означава само, че със забележителното умение на голям художник Вапцаров съумя да подчини в поезията си живописеца на поета.

Наистина Вапцаровите образи не се отличават с особена „изящност“. Но тяхната суровост идва от самия живот. Тя е стилна черта, а не художествен недостатък на неговата поезия. Ако някои не могат да разберат тая разлика, причината за това е само в липсата у тях на вкус и усет за поезия от вапцаровски стил.

Поразително единна стилово, носейки отпечатъка на едно ярко дарование, Вапцаровата поезия крие в себе си значително богатство и разнообразие на стилни нюанси, обединени и слети под отпечатъка на едно стройно, мощно и своеобразно лирично дарование. Романтично-копнежната задушевност и строго реалистичната приземленост, взети като стилово отличие на Вапцаровия стих, не само се преплитат по неповторим и неотделим начин в поезията му, но и се изразяват в различна степен в отделни стихотворения. А това определя и своеобразието на изразните средства и стиловите особености на стиха. Ако се почне с копнежнo-романтичната приповдигнатост на „Романтика“, „Вяра“ и се мине през строгата реалистична пластичност на рисунъка в „История“ и „Горки“, за да се завърши с почти гротескно-сатиричната заостреност на образите в стихотворения като „Хроника“ (Беласица е в броня. . .), ясно ще проличи стилното многообразие на Вапцаровата поезия.

Вапцаровата романтика се излива ту в ярки, къси, ударни фрази — когато носи твърдостта и идейната непоколебимост на поета („Вяра“, „Ще строим завод“), ту в меки копнежнo-зaduшевни интонации — когато е обгоряна от поетичния пламък на неговата мечта (както е в „Пролет“). Често задушевно топлата вапцаровска поетическа мисъл се гуши в словесното гнездо на пределно прости и ясни езикови конструкции, за да се разгърне след това в сложни образи, сравнения, превъплъщения („Двубой“, „Испания“).

Оригиналният талант на големия поет и суровият дух на неговото време сложиха незаличим отпечатък върху творчеството му. Ако всяка по-значителна епоха си има свой естетически облик и своя поетическа интонация, то Вапцаровата съвременност намери своя поетически глас, своя художествен стил в автора на „Моторни песни“. И този стил бе така характерен за епохата, че той очевидно надхвърли рамките на литературата. Затова някои музиковеди днес не без основание говорят за вапцаровското в музиката на Светослав Обретенов.

Това съвсем не значи, че Вапцаровият поетически стил бе единствен стил на епохата, а че той само най-ярко отрази нейния дух и естетическите ѝ потребности. Тоя факт ни най-малко не може да заличи богатството от стилове и творчески индивидуалности, което носи нашата поезия от времето на Вапцаров. Но именно защото се издигна на творческата вълна на своята епоха, защото възвиси на нов, по-висок етап социалистическия реализъм в нашата поезия, създавайки свой самостоятелен, неповторим вапцаровски стил, авторът на „Моторни песни“ обобщи най-хубавото и ценното от творческите търсения на своята съвременност. Ако е вярно, че един поет не изниква на „голо място“, то това значи, че той е израснал не само върху традициите на миналото (а Вапцаров имаше какво да вземе от такива свои велики предшественици като Ботев, Вазов, Яворов и Смирненски), но и че синтезира най-характерните черти от творчеството на своите съвременници, давайки решение на онова, което за тях е все още търсене, откъсвайки зрял художествен плод от това, което у тях е само кълн. Затова не по линията на взаимните влияния, а по посока на общите творчески търсения, наложени от самия дух на епохата, поезията на Вапцаров се свързва с творчеството на редица негови съвременници. Като най-висок връх на един литературен процес тя е свързана по сложен, често пъти противоречив начин с отделните му звена.

Вапцаров изхвъркна из гнездото на нашите пролетарски поети. Години той живя между тях, дишаше една и съща атмосфера с тях, сътрудничеса в пролетарските прогресивни списания, които редактират те, учеше се от тях. Той чувствуваше близка поезията на Радевски и бе пленен от непоколебимата вяра към делото на партията, намерила възторжен поетически израз у автора на „Пулс“. С пролетарските поети от тридесетте години Вапцаров има редица общи теми — покрай чисто новите теми, които сам внесе в нашата литература. Достатъчно е да се сравни макар и бегло неговата поезия с такива стихотворения на Младен Исаев като „Романтика“, „Два свята“, „Родина“, „Щастие“, някои от испанските песни в „Тревожна планета“, за да се разкрие в общността на темите и близостта на интонациите, уловени от самия въздух на епохата, оня общ идейно-емоционален свят и социална атмосфера, сред които кръжи Вапцаров заедно със своите събратя — пролетарски поети от тридесетте години. Това показва, че в нашата пролетарска поезия от тридесетте години кипяха и ферментираха тези творчески черти, които по-късно кристализираха в ясни форми, като ново по-високо качество в поезията на Вапцаров. И в тоя факт се изразява най-ярко приемствената връзка между създателя на новия, най-висок етап от нашата социалистическо-реалистична поезия и неговите преки предшественици, ония, които пренесоха факела на нашата пролетарска партийна поезия от „Да бъде ден“ до „Моторни песни“.

Вапцаровата поезия се намира в живо творческо общение и с други сектори от широкия литературен фронт на своята съвременност. И не би могло да бъде иначе. Защото по протежение на целия литературен простор на съвременността са пръснати и преплетени ония сложни и противоречиви творчески търсения, естетически задачи и художествени тенденции на епохата, които големият художник решава, обобщавайки ги, издигайки се над тях и формирайки свой неповторим творчески облик. В своеобразна и интересна творческа връзка се намира Вапцаровата поезия с творчеството на най-младото поколение поети от онова време. Вапцаров познава добре това поколение и проявява жив интерес към неговата творческа участ и развитие. Към него е адресирана статията му „За творчеството на най-младите“. На задачата да се намерят форми за връзка на партията с творческите среди на това поколение е посветена между другото и работата на поета в „Литературен критик“, както и дейността му в македонския литературен кръжок.

Съставът на това поколение бе твърде нееднороден. Тук става дума за оная група млади поети като Александър Геров, Радой Ралин, Богомил Райнов, Валери Петров, Невяна Стефанова, Божидар Божилов и др., чието творчество от тоя период обикновено са свикнали да разглеждат макар и условно като едно цяло. Движещи се близо до партията, прогресивно и антифашистки настроени, повечето от тия млади, начеващи поети не бяха свободни от вътрешни противоречия и идейни люшкания. И това бяха противоречия и люшкания, които Вапцаров можеше добре да разбере и почувствува, защото на времето си бе вкусил от горчивата отрова на тяхната мътилка и сам показва нейната утайка в душата на своя лиричен герой. С други думи казано, писателите от това поколение изживяваха с късна дата творчески процес, който за Вапцаров бе изминат път. В литературно-творчески план представителите на това поколение носеха и повтаряха белези от личната драма на неговия лиричен герой. И с това те бяха близки на Вапцаров, а оче-

видно и сами са чувствували особено предразположение към неговата поезия. Защото тя носеше решение на наболели творчески и идейни въпроси, които мъчително вълнуваха тяхната поетична младост. Но независимо от идейните различия с Вапцаров в поезията на някои от тях по онова време можеха да се набележат известни общи стилни черти, доближаващи ги до неговото лирично виждане. Стремехът на повечето от тях (Александър Геров, Радой Ралин, Валери Петров, Богомил Райнов) да търсят поезията в ежедневието на живота, да превърнат в предмет на своите творчески виждания и превъплъщения повседневното битие на обикновения човек в неговата делничност и привидна прозаичност ги постави в особена близост до Вапцаров. Довеждан често като поетическа практика и като творческа платформа до крайност в тяхното творчество, тоя стремеж (доколкото носеше поетическите търсения на епохата) за пръв път бе осъществен в поезията на Вапцаров — едва там можа да се превърне в значително творческо постижение.

Друга нишка свързва творчеството на Вапцаров с поезията на най-младите поети-антифашисти от същото това разнолико творческо поколение: Цветан Спасов, Христо Кърпачев, Иван Нивянин, Атанас Манчев и др. Те бяха представители на оная борческа част от нашата млада литературна интелигенция, които живяха в борба, писаха в полулегалност и умряха мъжествено като партизани в Балкана. Възпитани от партията, израли в РМС и БОНС, те са особено близки идейно на Вапцаров. Също като него те са партийни дейци и функционери, които кипят в същите полулегални акции, с които живее и той, провеждат същата линия на партията, на осъществяването на която и той е посветил силите си. Наистина те не носеха светоусещането на индустриални работници, но затова пък бяха синове на ония навъсени селяни, които миришеха на лук и вкиснало и страдаха под тежкото бремене на робското тегло; те бяха същите ония младежи, които плисеха на оглупялата мъдрост на вековете и живееха с надеждата „по нещо хубаво и светло“. Чрез тях Вапцаровият лиричен герой прекрачи прага на литературата вече не като литературно превъплъщение, а като млад творец. Наистина, повечето от тях загинаха, преди да са успели да се оформят като поети и онова, което оставиха, не излиза извън рамките на сполучливия литературен опит. Единствен между тях Веселин Андреев можа да извиси поетически глас. Но именно високите поетически достижения, до които се домогна авторът на „Партизански песни“, свидетелствуват може би най-много за големия творчески заряд, който това поколение носеше в себе си. В немутиралите творчески гласове на неговите поети звучаха интонации и нотки, теми и настроения, които във Вапцаровата поезия намериха неповторим поетически израз.

Тия богати и разнообразни връзки на Вапцаровата поезия с най-различни страни и моменти от литературния процес показват, че като всеки голям поет Вапцаров не само продължи и издигна на по-висок етап най-добрите национални традиции на нашата литература, но и обобщи назрелите и противоречиви тенденции в развитието на съвременната си поезия по оня сложен диалектически начин, по който става всяко обобщение — подемайки, завършвайки, утвърждавайки едни и отхвърляйки други. Като всяко крупно литературно достижение, поезията на Вапцаров не само извиси ръст в поетическия лес на нашата литература наред с най-големите ѝ върхове, но и прониза с корените си дълбоко и във всички посоки литературната целина на своето съвремие.